

будівництва та ін.). Подібна невизначеність веде до дублювання повноважень органів представницької та виконавчої влади. Вирішення цих та інших питань, так і питань дасть можливість знайти оптимальну модель виконавчої влади в Україні.

1. Великие французские просветители. – М.: Полтиздат, 1987. – С. 147–158.
2. Тихомиров Л. А. Монархическая государственность. – Буэнос-Айрес: Рус. слова, 1968. – С. 14.
3. Современный политологический словарь. – М., Т-1. – С. 203.
4. Короткий політичний словник. – К.: РОВО «Укрвуполіграф», 1991. – С. 29.
5. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2005. – С. 417.
7. Словник політичних термінів. – К.: Політика, 1998. С. 178.
8. Колтаков В.К. Адміністративне право України: Підручник. – К.: Юринком Інтер, 1999. – С. 376.
9. Шановал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. – К., 1997. – С. 179.
10. Теорія держави і права. Академічний курс / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юринком Інтер, 2006. – С. 163–164.
11. Хоменко О.В. Виконавча влада: соціально-правова природа, особливості: Автореф. ... канд. юрид. наук. – Х., 2005. – С. 9.
12. Коваль Л.В. Адміністративне право: Курс лекцій: Для студентів юрид. вузів та факультетів. – К.: Вентурі, 1996. – С. 32–33.
13. Теорія держави і права. Академічний курс. – С. 164.
14. Котюк В.О. Цит. праця. – С. 516.
15. Коваль Л.В. Цит. праця. – С. 36.
16. Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: Навч. посіб. – К.: Юринком Інтер. 2008. – С. 456–457.

Н. П. КОСТЮК

ОСОБЛИВОСТІ СТАДІЙ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Рассматриваются понятие стадий процесса применения норм права, их количество и особенности. Применение норм права определяется как процесс, который осуществляется в регламентированных нормами права рамках. Показано, что стадии процесса применения норм права - это ступени познания истины, они выработаны наукой и практикой.

In the paper the author considers the concept of stages of the process of law norms application, the number and peculiarities of such stages. Application of law norms is defined as a process taking place in the law norms framework. Stages of the process of law norms application are the steps towards learning the truth, these stages are worked out by science and practice.

Сукупність дій посадової особи або державного органу, спрямовані на розв'язання певного завдання правозастосування, є стадією правозастосовного процесу. Кожна стадія, яка є відносно відокремленим ланцюгом, частиною правозастосовної діяльності, тісно зв'язана з наступними стадіями. Лише послідовне і правильне здійснення кожної стадії забезпечує успіх застосування норм права в цілому. Процес застосування норм права є системою послідовних, однорідних стадій правозастосування. Хоча на практиці окремі дії, що відбуваються в процесі правозастосування, є досить близькими і взаємно зумовлюють одна одну, проте теорія виділяє їх в окремі стадії. Основні стадії виражають логіку застосування

норм права, тобто ті вузлові моменти, які відображають її соціально-юридичні функції та її творчий зміст.

У сучасних умовах реформування чинного законодавства слід починати з удосконалення процесу застосування норм права. Закон є ефективним, коли він діє, а в дію закон приводить суб'єкт правозастосування. Якщо суб'єкти правозастосування діють не за власними інтересами, а приймають рішення на підставі закону, то можна говорити про режим законності, про те, що в державі існують надійні гарантії прав та свобод громадян. Не можна розглядати право лише як засіб примусу і звертати увагу тільки на його охоронну функцію, тому що право є результатом суспільних відносин, і більшість відносин, які впорядковуються правом, є позитивні. Аналогічно застосування норм права не можна розглядати тільки через притягнення правопорушника до відповідальності. В основному застосування норм права – це правомірна, організаційна діяльність, яка є однією з форм життя права. Вона має підпорядковуватися певним загальним вимогам і здійснюватися за певною схемою. Тобто суб'єкт правозастосування має пройти всі стадії правозастосовчого процесу для того, щоб прийняти законне, доцільне, обгрунтоване й ефективне рішення по справі. Правозастосовча діяльність має юридично значущий характер, оскільки відносини, що виникають, змінюються або припиняються внаслідок такої діяльності, мають форму взаємних юридичних прав і обов'язків певних суб'єктів.

Дослідженню особливостей правозастосування присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В.С. Нерсисянц, П.М. Рабінович, О.Г. Мурашин, В.М. Сирих, Г.Я. Дюрягін, С.С. Алексеев, П.Є. Недбайло, В.А. Юсупов та ін.

Науковці виділяють різну кількість стадій правозастосування. В.С. Нерсисянц виділяє три стадії застосування норм права: 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) юридична кваліфікація фактичних обставин справи; 3) прийняття рішення у справі. Він вважає, що всі дії суб'єкта правозастосування на всіх стадіях – це передбачені нормами права юридично значущі дії для визначення юридичного значення відповідних фактичних обставин справи і прийняття юридичного рішення¹. Тому фактичні й юридичні аспекти застосування норм права і справи, яка вирішується тісно взаємозв'язані на всіх стадіях правозастосування. Юридичне завжди має бути обгрунтовано фактичним, а фактичне – встановлено в його юридичній значущості.

Застосування норм права - це певний процес, який має здійснюватися в жорстко регламентованих нормах права межах. Правозастосування – складна, послідовна діяльність, яка відбувається в декілька етапів, стадій і регламентується процедурними нормами (кримінально-процесуальними, цивільно-процесуальними, адміністративно-процесуальними та ін.), які встановлюють повний порядок правозастосування і забезпечують її логічну завершеність.

В.М. Сирих виділяє п'ять стадій правозастосовчої діяльностіⁱⁱ. Початок правозастосовчого процесу пов'язується з отриманням інформації про обставини справи, вирішення якої потребує прийняття спеціального правозастосовчого акту. Джерелом такої інформації можуть бути і найчастіше є заяви громадян, звернення організацій, інших зацікавлених осіб. Можуть застосовуватися й інші джерела: публікації в ЗМІ, анонімні повідомлення.

Достовірність більшої частини таких джерел потребує перевірки, тому початкова стадія – це встановлення обставин, наявність яких дозволяє порушити юридичну справу. На цій стадії проводиться лише попередня перевірка викладених у

заяві чи іншому джерелі фактів. З метою спрощення перевірки фактів у деяких випадках потрібна наявність не лише заяв, звернень, а й документів, які підтверджують реальність обставин, повідомлених заявником. Якщо суб'єкт правозастосування визначає, що викладені в заяві або іншому джерелі факти є достовірними і можуть бути покладені в основу правозастосовного акту, то порушується юридична справаⁱⁱⁱ. За інших обставин він приймає мотивоване рішення про відмову в прийомі заяви, про що повідомляє заявника, а також інших зацікавлених осіб. На етапі збирання і оцінки фактичних обставин суб'єкт правозастосовування повинен переконатися в тому, що відбулося насправді, яким був розвиток подій і до яких результатів вони призвели, що є дійсно причиною результатів, що настали. Коло фактичних обставин, які підлягають перевірці, визначається специфікою юридичної справи і врешті визначається змістом норми, яка буде застосовуватися у відповідній справі. Оскільки суб'єкт правозастосовування не спостерігає безпосередньо за явищами, які відбуваються, тому процес їх вивчення відбувається за допомогою доказів – показань свідків, письмових документів, висновків експертів, надання речових доказів і т. ін.

У процесі застосування норм права суб'єкт правозастосовування має вирішити одночасно декілька завдань: зібрати факти, встановити норми права, необхідні для вирішення справи, здійснити кваліфікацію. Поділ правозастосовчої діяльності на стадії доцільний з огляду на пізнавальну мету: щоб детальніше вивчити явище, потрібно його спочатку розділити на складові і вивчити їх окремо. В процесі застосування норм права спостерігається діалектичне поєднання аналітичної і синтетичної функції пізнання. Подвійна спрямованість процесів аналізу і синтезу інформації виявляється під час пізнавально-оціночної діяльності^{iv}. Суб'єкт застосування норм права здійснює перехід від конкретних фактичних обставин до абстрактних юридичних норм, а потім навпаки: застосовуючи абстрактну правову норму, – до конкретної життєвої обставини.

Для того, щоб з'ясувати питання щодо стадій процесу право- застосовування, потрібно враховувати, що конкретні правозастосовчі процеси відрізняються один від одного як за складом учасників, так і за організаційно-правовими формами і способами здійснення. В одних випадках застосування норм права – це дія посадової особи, яка має нескладний характер і не потребує особливої процедури для з'ясування життєвої ситуації та її юридичного вирішення, а в інших випадках правозастосування є складним комплексом право – реалізуючих дій і актів різних його учасників, де владні й організаційні дії і акти посадових осіб органів держави визначають його виникнення, хід і завершення. Ці дії базуються на нормативно-правових приписах і забезпечуються в формі відповідних актів – документів. Правова форма впорядковує дії суб'єктів правозастосування, надає цим діям юридичну визначеність і забезпечує сувору послідовність їх здійснення. Складна й динамічна структура багатьох правозастосовчих процесів обумовлюється колом причин, у тому числі необхідністю участі в їх здійсненні декількох державних органів, що забезпечує найбільш повне і об'єктивне з'ясування обставин справи і винесення правомірного рішення у цій справі.

Відсутність чітких методологічних позицій при з'ясуванні поняття, сутності й призначення стадій правозастосовного процесу призводить до того, що в основу його поділу покладаються різні критерії, ознаки чи взагалі ці ознаки залишаються не з'ясованими. Це обумовлено недостатньою теоретичною базою управлінських аспектів правозастосовного процесу. Більшість авторів, особливо

російських, звертають увагу на управлінський аспект правозастосування. В своїх працях В.А. Юсупов порівнює стадії правозастосування з стадіями управлінської діяльності. Якщо стадіями правозастосування є: 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) юридичний аналіз фактичних обставин справи; 3) вирішення справи, то стадіями управління є: 1) збирання інформації; 2) оцінка інформації; 3) підготовка і прийняття управлінського рішення.

Вказані стадії являють собою логічну структуру юридичних, організаційних (управлінських), інформаційних (пізнавальних) компонентів правозастосування, тому що в реальному житті правозастосування і управління його здійсненням виступає як безперервний процес пізнання фактичної і юридичної основ справи, в ході якого спостерігається звернення то до фактів, то до юридичних норм^v. Групи однорідних дій щодо аналізу інформації про фактичні обставини і приписи закону їй утворюють по їх завершенні відповідні стадії. Кожна з них залежно від мети вивчення може бути розділена на менші стадії чи етапи діяльності, і навпаки, декілька стадій можуть бути об'єднані в одну^{vi}.

Це доводить те, що як окремі стадії процесу правозастосування, так і процес правозастосування в цілому можливо логічно “розгорнути” чи “згорнути” на підставі відповідних ознак, утворюючи мікро- і макроінформаційні моделі. Для теоретичних досліджень механізму правозастосування ця обставина відіграє важливе значення, оскільки, використовуючи діалектичний метод переходу від абстрактного до конкретного і, навпаки, від конкретного до абстрактного через загальні ознаки і властивості, які характерні для окремих стадій правозастосування, процесу правозастосування в цілому, а також сукупності однотипних процесів, можна більш адекватно дослідити не тільки абстрактну (логічну), а й предметно-змістовну їх структуру, а також з'ясувати закономірності їх розвитку і завершення.

Застосування норм права – це процес, який включає стадію пізнання певних фактів, які мали місце в дійсності. Основою вказаного процесу є вимога закону про всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи. Це нормативний вияв принципу об'єктивної істини, відповідно до якого будується вся процедура доказування^{vii}.

Стадії процесу правозастосування – це шаблі пізнання істини, які напрацьовані наукою і практикою. В побудові правозастосовчого процесу, послідовності його стадій закладена реальна гарантія з'ясування істини.

Пізнання в процесі правозастосування має і свої особливості. Воно тісно пов'язано з процесом доказування, юридичний аспект якого виступає як регламентована норма права діяльність щодо збирання, аналізу й оцінки доказів з метою правильного вирішення справи. Достовірність і обґрунтованість доказів закон пов'язує з порядком їх виявлення, вивчення і формою закріплення. Пізнання і доказування в юрисдикційному правозастосовчому процесі мають реконструктивний і ретроспективний характер. При цьому пізнання поглиблюється від зовнішніх форм виявлення діяння до внутрішніх, інтелектуально-вольових механізмів його здійснення. Пізнання і доказування мають складний характер у правозастосовчому процесі, який виявляється у визначеному, впорядкованому законом співвідношенні руху його змісту і форми, тобто гносеологічних і юридичних аспектах діяльності.

Правозастосування – це управлінська, процесуальна діяльність. Їй, а також її стадіям, незважаючи на їх різноманітність і різну масштабність, властиві три струк-

турно-часових компоненти. Першим компонентом є вихідний початок, тобто їх інформаційні та матеріальні посилання: наявність нормативно-правових приписів, що встановлюють обов'язковість здійснення діяльності відповідного виду, її мета, завдання і засоби її досягнення, рішення; наявність спеціальних суб'єктів, які здійснюють цю діяльність; наявність приводів і підстав для здійснення цієї діяльності – соціального факту, конкретної життєвої ситуації, що має юридичне значення і підлягає вирішенню. Другим компонентом є хід здійснення, тобто динамічна фаза правозастосування і управління його здійсненням, що являє собою реалізацію відповідними державними органами покладених на них обов'язків завдяки використанню ними правових, організаційних, управлінських, інформаційних, науково-технічних та інших форм, методів і засобів пізнання, оцінки і правильного юридичного вирішення ситуації, прийняття законного і обгрунтованого рішення; застосування в необхідних випадках заходів державного примусу. Третій компонент – результат здійснення. Він відображає і фіксує завершення тієї чи іншої стадії або процесу в цілому, що об'єктивується у винесеному акті застосування норм права. Виділення в правозастосуванні вказаних структурно-часових компонентів дає можливість підтвердити думку про двохступеневу структуру управління процесу будь-якого рівня. Вихідним початком цього процесу є нормативні юридичні акти, а другий рівень – оперативна управлінська діяльність.

Специфічною особливістю вказаної структури є те, що нормативно-правові приписи як відповідні інформаційні моделі здійснення правозастосування, саме правозастосування, як організаційно-владна діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, інформація про фактичні обставини справи розглядаються в їх органічній єдності та взаємодії.

Після встановлення фактичної основи правозастосування, яка являє собою визначені життєві факти, обставини справи, суб'єкт правозастосування повинен дати їм юридичну кваліфікацію^{viii}. Остання є другою стадією процесу правозастосування. Юридична кваліфікація складається з чотирьох основних процесів: 1) вибір юридичної норми, яка підлягає застосуванню; 2) перевірка юридичної дії норми; 3) перевірка правильності тексту норми; 4) з'ясування змісту нормативного припису. В цьому не можна погодитися з П.С. Недбайлом, який вважав, що фактично процес правозастосування починається зі встановлення фактів, що потребують правового вирішення, а логічно він починається з обрання норми, відповідно до якої кваліфікуються факти, тобто процес правозастосування починається від норми – до життєвих фактів^{ix}. Хоча перша і друга стадії правозастосовочого процесу взаємопов'язані, вихідні, але все ж такі це різні стадії, які відбуваються в різних площинах. Ці дві стадії здійснюють підготовку для правильного і точного вирішення юридичної справи, тобто мають підготовчий характер. Якщо С.С. Алексєєв вважає, що при застосуванні права необхідно вибрати саме ту норму, котра підлягає застосуванню щодо конкретного життєвого випадку, то В.В. Лазарєв зазначає, що на цьому етапі необхідно визначити всі ті норми, якими потрібно буде керуватися у правозастосовочому процесі, а також віднайти і перевірити акти тлумачення, які мають юридичне значення^x. Слід звернути увагу на те, що на другій стадії процесу правозастосування об'єктом пізнання є самі юридичні норми.

Р.Ф. Васильєв зазначає, що юридична кваліфікація наближається до останньої стадії процесу правозастосування: прийняттю рішення і виданню акту, що закріплює це рішення. Не можна погодитися з таким твердженням, адже, по-пер-

ше, юридична кваліфікація може розділитися на попередню, коли здійснюється лише підбір і підлаштування фактів до норми, і навпаки, норми до фактів; і остаточну юридичну кваліфікацію, яка виражається, по-перше, у визначенні галузі права, норми якої регламентують конкретний випадок, по-друге, у визначенні загальної юридичної конструкції правовідносин, наслідком чого буде встановлення виду галузевого інституту, який охоплює даний випадок, по-третє, у визначенні точної норми, яка поширюється на даний випадок^{xi}.

На думку Р.Ф. Васильєва, правозастосовча діяльність поділяється на два основних етапи: юридичну кваліфікацію спірного правовідношення і вирішення справи. Однак таке тлумачення проблеми дещо спрощує її, не визначає підстав виникнення, ігнорує потребу забезпечення реалізації прийнятого рішення. Автор вважає, що для кращого результату процесу застосування норм права потрібно поділити стадію правової кваліфікації на дрібні етапи. На його думку спочатку відбувається впорядкування встановлених фактичних даних і виділення з них юридично значущих ознак, потім виявляються всі можливі конструкції, які відповідають фактичному матеріалу, виявляються суміжні склади, здійснюється вибір одного складу, ознаки якого відповідають вчиненому. Погодитися з такою точкою зору досить важко, оскільки при цьому поєднуються перша і друга стадії правозастосування і визначається вона як юридична кваліфікація. Головним у правовій кваліфікації є знаходження точної юридичної конструкції для правовідносин, які розглядаються, а потім знаходження конкретної норми^{xii}.

Досліджуючи стадії правозастосовчого процесу, ми дійшли висновку щодо виокремлення наступних трьох стадій: по-перше, встановлення фактичного складу; по-друге, юридична кваліфікація; по-третє, вирішення юридичної справи. Особливої уваги заслуговує саме третя стадія правозастосовчого процесу. З точки зору формальної логіки, вирішення юридичної справи будується згідно із силогізмом, в якому роль малої посилки відіграють обставини справи, а роль великої посилки – юридична норма, підсумком є вирішення юридичної справи. Тобто вирішення юридичної справи являє собою висновок, в якому конкретні факти підлаштовуються під норму права. Таким чином рішення об'єднує дві попередні стадії процесу застосування норм права. Прийняття рішення – це не тільки формально-логічний процес, а й творчий, тому що суб'єкт застосування норм права поширює загальні правила поведінки на конкретні життєві обставини. Саме на цьому етапі слід уникати свавілля суб'єктів застосування норм права, тому що творчий характер цієї стадії не означає свавільне, безконтрольне вирішення юридичної справи. Це рішення, яке приймається на підставі й задля виконання принципу законності. Характеризуючи заключну стадію застосування норм права, не можна обійти увагою таку ознаку цієї стадії, як державно-владний характер, «тобто рішення – це не тільки логічний висновок, а й веління, державно-владний припис, що відображає авторитет і силу держави»^{xiii}.

Застосування норм права і управління його здійсненням виступають як безперервний процес пізнання фактичної і юридичної основи справи, причому, відбувається послідовне звернення то до фактів, то до юридичних норм. Використовуючи діалектичний метод переходу від абстрактного до конкретного і навпаки, через загальні ознаки і властивості стадій застосування норм права і процесу правозастосування взагалі можливо більш адекватно дослідити не тільки логічну, а й предметно-змістовну структуру, а також виявити закономірності їх розвитку і завершення. Враховуючи, що в нашому дослідженні ми акцентуємо увагу на

управлінському аспекті правозастосування, цей процес, як і процес управління, базуються на циклічному характері його функцій, рішень і мети. Причому цикл передбачає мету найближчу і кінцеву, кожне рішення спирається на попереднє і є, в свою чергу, передумовою для наступного. Хоча весь цикл спрямований на досягнення загальної мети, проте час забезпечується змінюваність проміжних цілей і наступність у їх досягненні.

1. *Нерсесянц В. С.* Право и закон. – М., 1983. – С. 260. 2. *Сырых В.М.* Теория государства и права. – М., 2001. – С. 275. 3. *Рабінович П.М.* Основи загальної теорії держави і права. – Тернопіль, 2002. – С. 456. 4. *Юсупов В.А.* Правоприменительная деятельность органов государственного управления. – М., 1979. – С. 190. 5. *Вильнянский С.И.* Применение норм советского социалистического права. Уч. записки Харьковского юрид. ин-та. – Вып.7. – 1956. – С. 10. 6. *Мурашин О. Г.* Загальна теорія держави і права. – Львів, 2003. – С. 376. 7. *Дюрягин И.Я.* Право и управление. – М., 1981. – С. 156. 8. *Дюрягин И.Я.* Применение норм советского права. – Свердловск, 1973. – С. 328. 9. *Недбайло П.Е.* Применение советских правовых норм. – М. 1960. – С. 134. 10. *Алексеев С.С.* Проблемы теории права. Курс лекций в 2-х т. Т. 2. – Свердловск, 1973. – С. 239. 11. *Васильев Р.Ф.* Акты управления (значение, проблема исследований, понятие). – М., 1987. – С. 102–104. 12. *Лазарев В.В.* Эффективность правоприменительных актов. – Казань, 1975. – С. 138. 13. *Дюрягин И.Я.* Применение норм советского права. – Свердловск, 1973. – С. 328. 14. *Лазарев В.В.* Применение советского права. – Казань, 1972. – С. 215.

I. I. БАЛАКЛИЦЬКИЙ

РОЛЬ ПРАВА ЯК ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА В РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Автор анализирует различные типы и виды правовопонимания в контексте исторической ретроспективы его возникновения, функционирования в различных пространственно-временных пределах.

Author analyse different types and forms legal understanding in historical context of its emergence and functioning indifferent boundaries.

Україна переживає період радикальних перетворень практично усіх сфер життя суспільства. Збереження і подальше поглиблення курсу на реформування суспільства – об'єктивно необхідна і єдина можлива умова демократичного розвитку нашої країни, перетворення її на економічно розвинену і процвітаючу державу. Ці процеси вимагають якісних змін у системі нормативного регулювання. Соціально-нормативне регулювання, зумовлене змістом і закономірностями суспільного життя, в концентрованому вигляді виражає об'єктивну потребу будь-якого суспільства у впорядкуванні дій і взаємовідносин його членів, підпорядкування їх соціально необхідним правилам. Тим самим нормативне регулювання

© БАЛАКЛИЦЬКИЙ Іван Ілліч – здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Коцького НАН України